

ALDONAS PUPKIS
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: kalbotyros istorija,
norminamoji kalbotyra, dialektologija, leksikografija.

APIE JUOZO BALČIKONIO IR JANO OTREMBSKIO SANTYKIUS

About the Relationship of Juozas Balčikonis
and Jan Otrębski

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamas dviejų žinomų kalbininkų lituanistų Juozo Balčikonio ir Jano Otremskio mokslinis bendradarbiavimas. Remiantis dokumentiniais šaltiniais stengiamasi nustatyti to bendradarbiavimo pradžią ir tolesnį bendravimą. Iš jo aiškėja, kaip abu kalbininkai vertino vienas kito darbus, kiek tie santykiai turėjo įtakos lietuvių kalbos mokslui ir praktikai, taip pat sudaro sąlygas plačiau atskleisti kai kurias jų kalbines nuostatas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Balčikonis, Otremskis (Otrębski), leksikografija, gramatika, bendrinė kalba.

ANNOTATION

The article discusses the scientific cooperation of two prominent linguists of the Lithuanian language, Juozas Balčikonis and Jan Otrębski. Based on documentary sources, it attempts to trace the beginning of their cooperation and their further communication. It becomes clear how the two linguists evaluated the works of each other; how much influence their relationship had on the science and practice of the Lithuanian language; the article also creates conditions to reveal certain linguistic positions followed by them in a broader way.

KEYWORDS: Balčikonis, Otrębski, lexicography, grammar, standard language.

Vienas iš mokslo istorijos klausimų yra tos pačios srities mokslininkų bendradarbiavimas. Kiekvienu atveju jis būna specifiškas: skirtingai bendradarbiauja mokytojas su mokiniu, mokinys su mokytoju, tos pačios srities specialistai. Bet kiekvienu atveju mokslininkų ryšiai, draugystė ar bičiulystė yra savita, ji leidžia plačiau pažvelgti į tos srities mokslo istoriją, atskleisti netikėtų momentų, patikslinti kai kurias bendradarbiavusių žmonių teorines pažiūras ar asmens ypatybes.

Skaitant Juozo Balčikonio raštus, jo korespondenciją matyti, kad profesorius moksliniais interesais bus daugiausia bendravęs su rusų kalbininku Michailu Petersonu (1885–1962) ir lenkų kalbininku Janu Otremskiu (Jan Otrębski, 1889–1971). Jaunesnį savo kolegą Otremskį Balčikonis nepaprastai vertino, kartais net pernelyg tiesmukai pasitikėdavo jo nuomone, lenkų kalbininko parašytą „Lietuvių kalbos gramatiką“ ryžosi versti į lietuvių kalbą.

Kada Balčikonis pasižino su Otremskiu, kol kas nėra nustatyta. Galima spėti, kad pirmoji, neakivaizdinė pažintis prasidėjo per Eleną Samaniūtę (Horodničiūtę). Kaip žinoma, Samaniūtė baigdama Vilniaus universitetą rašė diplominį darbą apie Konstantino Sirvydo raštų kalbą. Darbui vadovavo universiteto profesorius Otremskis, diplomantė jį sėkmingai apgynė 1934 m. Tuo darbu profesoriaus ir diplomantės pažintis nesibaigė ir jie nenustojo bendravę.

Su Balčikoniu Samaniūtę veikiausiai suvedė didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rengimo reikalai. Mat Balčikonis, ėmėsis to žodyno redaktoriaus pareigų, pradėjo rūpintis pildyti Kazimiero Būgos paliktą kartoteką tarmių ir Būgos nerinktų knygų bei rankraščių duomenimis. Jam rūpėjo ir tada lenkų okupuoto krašto Vilniaus universiteto ir Lietuvių mokslo draugijos archyvai. Yra žinoma, kad prieš karą Balčikonis žodyno reikalais pats yra ne kartą važiuavęs į Vilnių, ten ir galėjo susipažinti ir su Samaniūte, galbūt ir su Otremskiu, bet tą faktą patvirtinančių dokumentų nerasta.

Gali būti, kad Otremskis skatino Samaniūtę neužmesti Sirvydo raštų kalbos tyrimo, tad ji apie tai ryžosi kalbėti su jau pažįstamu Balčikoniu. Jos susirašinėjimas su Balčikoniu galbūt kaip tik dėl Sirvydo prasidėjo ne vėliau kaip 1938 m. Antai tų metų kovo 28 d. Balčikonis laiške jai rašė, kad Kaune neketinama leisti Sirvydo žodyno. Bet jeigu ji jį leistų (savo jėgomis), reikėtų atsižvelgti į to leidimo paskirtį: skiriamas mokslui ar praktikai. „Jei Tamsta kada būtum Kaune, galima būtų plačiau apie leidimo tikslą ir darbą pakalbėti“ (Balčikonis 1982: 274). Apie tuos dalykus turbūt buvo plačiau šnekėta ir per Samaniūtės viešnagę Kaune 1938 m. pabaigoje ar 1939 m. pradžioje. 1938 m. kovo 15 d. laiške Balčikonis jai rašė: „Prašom nebijoti įkyrėti: priešingai, man labai malonu, jei galiu Jum kuo nors atsitarnauti. Dėl rūpimų prof. Otrębskiui žodžių „žmonės“, „gimti“, „praminti“ ištraukas pridedu skyrium“ (Balčikonis 1982:

278). Tie žodžiai patvirtina, kad Samaniūtė neabejotinai buvo tarpininkė tarp dviejų kalbininkų, per Balčikonį rūpinosi ir Otremskio reikalais.

Tiesiogiai abu kalbininkai susidūrė tikriausiai jau Vilniuje, kai 1940 m. lapkritį Lietuvių kalbos institutas iš Kauno persikėlė į Vilnių. 1942 m. rudenį Otremskis kaip Vilniaus universiteto atstovas buvo pakviestas į Lietuvių kalbos institute sudarytą *Lietuvių kalbos žodyno* Mokslinę pagalbinę komisiją (apie ją plačiau Pupkis 2013: 172).

Šiuokart gal derėtų trumpai priminti, kad 1939 m. įkūrus Litanistikos institutą ir *Lietuvių kalbos žodyno* redakciją įtraukus į instituto sudėtį, jaunesnieji kalbininkai Antanas Salys ir ypač Pranas Skardžius stengėsi jo reikalus perimti į savo globą. Balčikonis, įpratęs dirbti savarankiškai be kokios pašalinės priežiūros, norėjo išlaikyti žodyno rengimo savarankiškumą ir priešinosi kišimuisi į jo darbą. Balčikonį ypač erzino nuolatinės kalbos apie rašybos keitimą, kurią daugiausia siūlė Skardžius. Negalint kitaip žodyno redaktorius paveikti, 1942 m. rudenį institute buvo sudaryta Mokslinė pagalbinė komisija, turinti teikti patarimus žodyno rengėjams. Balčikonis nespriešino dalykiniams patarimams, bet kai jau gerokai įsivarius spausdinti žodyno II tomo tekstą buvo pareikalauta keisti jo rašybą, Balčikonis kategoriškai stėjo prieš. Iš archyvinių dokumentų žinoma, kad komisijos narys Otremskis stengėsi taikinti abi puses, su savo taikdariais ketinimais ėjo tartis su Saliu ir Skardžiumi, bet dėl pernelg didelių abiejų pusių ambicijų jam to padaryti nepavyko.

Balčikonis labai pasitikėjo Otremskiu, šio nuomonė jam buvo nekvestionuojama. Antai žinoma, kad žodyno redaktorius Otremskis patarimu nuo II tomo buvo pasiryžęs skolinių kilmę žymėti ne santrumpomis *sl.*, *germ.*, bet pateikti tą kitos kalbos žodį, iš kurio kilusi svetimybė (Lyberis 2009: 272). Šitaip jis dar ne vienu atveju paisė Otremskio patarimų. Vienas iš žodyno redakcijos tarnautojų Kostas Vosylis vėliau pripažino, kad žodyno skubumui buvo „daug kaltas ir prof. B[alčikonio] ir Otr[emskio] susipažinimas“ (Lyberis 2009: 381).

Dėl nesutarimų su Moksline redakcine komisija Balčikonis pasitraukė iš žodyno ir išvažiavo į tėviškę. Rusams reokupuojant Vilnių, rudenio pabaigoje iš tėviškės grįžo ir Balčikonis. Čia iš žinomų kalbininkų rado tik Otremskį, kiti buvo pasitraukę į Vakarų Europą. Balčikoniumi teko organizuoti studijų reikalus Vilniaus universitete, rūpintis atgaivinti žodyno darbą Lietuvių kalbos institute. Institute, kaip rodo dokumentai, į darbo planus buvo traukiama ir nemaža Otremskio sumanymų. Antai į 1944–1945 m. mokslo darbų planą Balčikonis įrašė išleisti Otremskio Tverės tarmės aprašo II dalį – žodyną ir tekstus. Be to, kaip bendri abiejų kalbininkų darbai nurodyti lietuvių kalbos etimologijos žodynas ir Mikalojaus Daukšos „Postilės“ kalbos tyrimai. Deja, tie darbai nebuvo išleisti, nes Otremskis po metų sumanė grįžti į Lenkiją. Nėra abejonių, kad Balčikonis stengėsi savo bičiulį atkalbėti nuo to žingsnio. Štai iš Balčikonio 1945 m.

lapkričio 12 d. laiško Otremskiui į Lenkiją matyti, kad Vilniuje dar nebuvo prarasta vilčių matyti Otremskį pasiliekančią Lietuvą. Balčikonis rašė: „Tamtos laukia fakultetas, cigarai, popirosai ir kitos gėrybės. Truputį siunčiu kelionei į Vilnių. Laimingai grįžti“ (VUB RS, f. 124–365). Tame laiške dar yra Juozo Senkaus prieraišas apie Otremskiui gautą Janio Endzelyno gramatiką, taip pat žodžiai: „Visi Jūsų laukiam. Norėčiau pasitarti tema „Dviskiemeniai lietuvių asmenvardžiai“ (VUB RS, f. 124–365), apie kuriuos Senkus manė rašyti disertaciją. Deja, prikaltinti Otremskį pasilikti Vilniuje nepasisekė.

Iš abiejų kalbininkų bendravimo yra išlikę nemaža rankraštinųjų ir spaudoje paskelbtųjų dokumentų. Vienas iš tokių neskelbtųjų tekstų yra 1945 m. kovo 18 d. Otremskio ranka rašytas straipsnis (rodantis ir jo puikų lietuvių kalbos mokėjimą) Balčikonio gimimo 60-ųjų metinių minėjimui (BNA). Iš vėlesnių metų žinoma, kad Balčikonis nemėgo savo sukakčių minėjimų, jiems griežtai priešindavosi. Tad Otremskio tekstas kelia nemaža klausimų: kodėl sutiko Balčikonis, gal jį įkalbėjo Otremskis? Pagaliau ar tikrai tas renginys įvyko?

Dėl pastarojo klausimo galima neabejoti, tam yra aiškus liudijimas. Aptardamas Balčikonio vertimo darbą Dominykas Urbas (1966) rašo, kad labai gražiai apie tai per Balčikonio šešių dešimčių metų sukakties minėjimą yra pasakęs prof. Otremskis. Urbas cituoja (ne atpasakoja) kaip tik kalbamo Otremskio teksto vietą (p. 2–3) apie Balčikonio vertimus. Užsirašyti šią ilgą citatą per patį minėjimą vargu ar buvo fiziškai įmanoma, tad lieka spėti, kad tai galėjo būti išsirašyta iš rankraščio Balčikonio namuose. O gal buvo koks fotografuotas tekstas, nors anais laikais tai vargu buvo įmanoma.

Kad ir kaip ten buvo, tas tekstas (žr. rankraščio faksimilę 1 pav.), kuris jau iš dalies funkcionavo mokslinėje apyvarčioje, svarbus ir abiejų kalbininkų bendravimui nušviesti, ir apskritai lietuvių kalbotyros istorijai papildyti, tad jį reikia plačiau aptarti.

Tekstas pradėdamas žodžiais: „Šios dienos minėjimas yra ir lietuvių kalbos šventė. Šį minėjimą gali suprasti tik tas, kas kaip reikiant supranta lietuvių kalbos [...] reikšmę. Ji turi reikšmės visų pirma lietuvių tautai“ (p. 1). Toliau Otremskis rašo, kad apie tą reikšmę prieš kelis šimtmečius yra protingai ir gražiai kalbėjęs lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos tėvas Daukša. Be to, lietuviai dėl geografinių ir istorinių sąlygų „išlaikė savo kalbą senoviškoje formoje“. Dėl miškingos teritorijos kalba seniai suskilo į tarmes, sugebėjo išlaikyti tų tarmių įvairovę. „Iš to išeina didelė lietuvių kalbos reikšmė kalbotyrai. Būtent lietuvių kalbos garsai, deklinacija ir žodžių daryba daug kur padeda mokslo žmonėms atstatyti indoeuropiečių prokalbę ir geriau suprasti indoeuropiečių istorinių kalbų išvaizdą“ (ten pat; pabr. J. O.). Ta senovė ir reikšmė reikalauja, kad kalba būtų protingai puoselėjama ir tyrinėjama. Puoselėti ir tyrinėti – du skirtingi uždaviniai. Protingai kalbą puoselėti gali tik žmogus, ją gerai pažįstantis ir

1.

Juozas Balčikonis.

Šios dvioms minėjimas yra ir lietuvių kalbos įvairiate. Ji minėjimas gali suprasti tik tas, kas kaip reikiant supranta lietuvių kalbos reikšmę. Ji turi reikšmės visų pirma lietuvių tautai. ^(prieš kelis simetėjus) Apie tai ^{ir bendrinėje} protingai ir gražiai rašė lietuvių rašytojas (kalbos tėvas Mikalojus Daukša. „Tautų likimas – sako Daukša – pasina ne nuo žemės gausumo, apdarys įvairumo, kasitę ^{ir linksmumo} smilgtis ir pilius skypumo, bet labiau nuo palaikymo ir vartojimo gsmtosios kalbos, kuri daugina ir išlaiko bendrumą, sandorą bei brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motyva, bendros menės tėvas, valstybių sąrgas. Sunaikink ją, sunaikinsi sandorą, vienybę ir viską, kas gera. Sunaikink ją, sunaikinsi saulę iš dangaus, ^{įprastis} tvarka paverei netvarka, atimsi gyvatę bei slove. – Šalia tos lietuvių kalba turi dar kitą reikšmę. Geografinis ir istorinis sąlygas dėka lietuvių išlaikė savo kalbą senoviškoje formoje. Lietuvių liaudies dėl ypatingų miškingoje teritorijoje gyvenimo sąlygų, jau seniai suskirstyta tarmiėmis, sugebejo iki mūsų laikų išlaikyti tų tarmių daugybę bei jų įvairumą. Ji to išieina didelė lietuvių kalbos reikšmė kalbotyrai. Būtent lietuvių kalbos garsai, deklinacija ir žodžių daryba daug kas padeda mokėto žmoneims geriau atstatyti indoeuropiečių prokalbės ir geriau suprasti indoeuropiečių istorinius kalbų išvairius. Ja ypatinga lietuvių kalbos reikšmė, tiek lietuvių tautai, tiek mokslui apskritai imant, reikalauja, kad ta kalba būtų protingai puoselėjama ir tyrinėjama. Kalbą puoselėti ir ją tyrinėti yra, atrodo, du skirtingi uždaviniai. Bet ne visada taip turi būti. Savo kalbą puoselėti, protingai puoselėti gali tik tas žmogus, kas ją pakankamai pažįsta, supranta. Juozas Balčikonis yra tas žmogus, kuris turi nuopelnų tiek lietuvių kalbą tyrinėdamas, tiek puoselėdamas. Todėl mes suvairinkam šiandien šioje

būti visų firma gyvosios kalbos t.y. didesni dalimi laisvą žodžių rinkinį. Naujas redaktorius atsiėmė ir redakcija visą savo liudies kalbos žinėjimą ir meilę. ^(žodžiams rinkti buvo, kaip sakant, iškelti visi keliai) Prieš išėjimą pirmam tomui (1941 m.) daug surinktas materijelas padaugėjo visu milijonų lapelių.

Iki šiol mes teturim to žodyno tik pirmą tomą, bet jau dabar mes galim įvertinti Balčikonis darbą ir kaip redaktorius. Kaip kiekvienam žmogaus darbe, taip ir jo žodyne netobulumų, ^(neturės, kaip) tai papasakojosi pats redaktorius savo prakalbei. Bet vis dėlto tegre mąjosi pusė visų ^(visiškai) redaktorius dengėsi pagal įgalios surinkti ^(visus žodžius su visomis jų lytimis ir reikimėmis). Kiekvienas žodis parodytas sakinių – tai visada duoją žodžių gyvumą, jų vertosumą. Šitas principas visai teisingas, neabejotinas. ^(Kiekis turėjo rezultatų ir) Apkritai imant, žodynas yra ^(klausytumo pavyzdys).

Žodyno žodžių rinkimas yra visos lietuvių tautos lobas, Matydama tą lobį tauta, kaip visuma, gali didėti. D ilgai mes pasididėvavimas bus dar didesnis. Indoeuropiečių kalba moksle lietuvių kalba žodyno dėka nūšims vis daugiau vėtos, daugiau negu bet kokia kita gyva indoeuropiečių kalba. Tačiau ar taip, Balčikonis padėjo ^(taip) pagrindą neįkutamam lietuvių kultūros paminklui.

Be pirmo žodyno tomo Balčikonis suredagavo ir išleido Jablonsko raštas (iš viso penkis tomus). Tuo pačiu Balčikonis pasidėse ir Jablonsko testamento vykdytoju. Kad Balčikonis nėra svetime ir sena lietuvių kalba, rodo jo ^(raštas) Petkevičiaus katekizmas.

Paskaitos ir laišgoje buvo pasakyta, kokia yra lietuvių kalbos reikimė lietuvių tautai ir mokslui. Balčikonis visas savo jėgas ir gabumus atidavė lietuvių kalbai. Jotru būdu jis visie ms lašams surišo savo vardą su lietuvių tautos kultūros istorija. Mes susirinkom šiandien & padėkoti jam širdingai už lėkšiolini darbą ir pareiktis jam, kad mūsų gerasi linkėjimai palydes ji jo tolimoam gyvenime; tebūna tas jo gyvenimas kuo ilgiausias ir lygrai varstingas, kaip iki šiol.

Jonas Otrebskis

1945. III. 18.

suprantantis. Balčikonis kaip tik yra toks žmogus, kuris nusipelnė tą kalbą tiek tyrinėdamas, tiek puoselėdamas.

Kad Balčikonis gimė ir užaugo sodžiuje, yra didelė pirmenybė, prerogatyva tolesniam jo gyvenimui ir darbui. Iš mažens Balčikonis pasisavino gimtąją kalbą, o tarmės mokėjimas būna naudingas kiekvienam, kuris vėliau vartoja rašomąją kalbą. Kaip tik „tarmėje glūdi tam tikros kalbos vadinamoji dvasia, o tuo pačiu ir tautos dvasia; rāšomoji kalbà būna visada, daugiau arba mažiau, kosmopolitinė, ji būna daugiau atitolusi nuo savo pagrindinio tipo“ (ten pat, p. 2).

Trumpai pamini, kur Balčikonis studijavo, kaip pradėjo pedagoginę veiklą. Rašo, kad iš Balčikonio pedagoginės mokyklos išėjo didelis būrys lietuvių kalbos mokytojų. Jie iš mokytojo pasisavino lietuvių kalbos pavyzdį, jos meilę. „Per savo mokinčius Balčikonis galėjo toliau išplatinti savo lietuvių kalbos idealą“ (ten pat). Otremskis nurodo ir Balčikonio polinkį prie literatūrinio darbo. „Nėra tokio literato, kurs nebūtų kreipęs dėmesio į savo darbo įrankį, kalbą ir nenorėtų ją patobulinti“ (ten pat). Tas dėmesys geriausiai pasireiškė Balčikonio pasakų vertimuose. Juose matyti, kaip jis pamilo ne tik liaudies kalbą, bet ir jos gyvenimą, jos dvasią ir idealus. Todėl jis geba suprasti ir kitų tautų liaudį, jos dvasią ir literatūrą: „juk bemaž visur liaudis yra ta pati“. Balčikonis jaučia, kad kitų tautų pasakos patiks ir jo liaudžiai ir tai gali „pralobinti jos sielą“. Populiariųjų brolių Grimų pasakų vertimas „[s]tiliaus ir kalbos atžvilgiu yra tikras šedevras“ (ten pat, p. 3). Kiekvienas lituanistas, lietuvis ar kitatautis, norėdamas pasigrožėti lietuvių kalba, visada grįš prie Grimų pasakų vertimo, nes „Balčikonio kalba yra stilizuota liaudies kalba, tokia, kokią ją sukūrė amžiai: ar ji gera, ar bloga, bet tikra, liaudiška, lietuviška“ (ten pat).

Pereidamas prie Balčikonio mokslinio darbo Otremskis prisimena Jono Jablonskio kelią – „atkurti rašomąją kalbą“ kuo daugiau išnaudojant tarmių turtą. Balčikonis norėjo prisidėti prie šio darbo ir tapo lietuvių kalbos žodžių rinkėju: senų žodžių rinkėju, ne naujų kūrėju. „Kaip naujų žodžių kūrėjas, Balčikonis neturėtų nė mažiausios vietos lituanistų širdyje: naujų žodžių, naujų darų gausumas tik iškraipo tikrą lietuvių kalbą“ (ten pat, p. 3). Likimas lėmė, kad Balčikonis paveldėjo *Lietuvių kalbos žodyno* redakciją. „Naujas redaktorius atsinešė į redakciją visą savo liaudies kalbos žinojimą ir meilę“ (ten pat, p. 4). Jo sumanymu žodynas turėjo būti pirmiausia gyvosios kalbos rinkinys, nors redaktoriui nebuvo svetimi ir senieji lietuvių raštai (tai rodo ir jo parengtas bei išspausdintas Merkelio Petkevičiaus „Katekizmas“).

Nors *Lietuvių kalbos žodyno* tuo metu buvo išleistas tik I tomas, bet, Otremskio teigimu, ir iš jo matyti lietuvių kalbos žodžių gausa su visomis jų lytimis ir reikšmėmis. Žodžiai duodami sakiniuose ir tuo parodomas jų gyvumas ir vartoseną. Šis žodyno sudarymo principas esantis visai teisngas ir neabejotinas. „Apskritai imant, Žodynas yra didelio triūso rezultatas ir kruopštumo pavyzdys“

(ten pat). Otremskis pabrėžia, kad žodynas yra visos lietuvių tautos lobis, toks, kuriuo tauta galinti didžiuotis. Ilgainiui tas pasididžiavimas būsiantis vis didesnis ir indoeuropiečių kalbų moksle lietuvių kalba užimsianti vis daugiau vietos, daugiau negu kuri kita gyva indoeuropiečių kalba. „Šiaip ar taip, Balčikonis padėjo tvirtą pagrindą nenykstantam lietuvių kalbos paminklui“ (ten pat). Visas savo jėgas jis atidavė lietuvių kalbai. „Toku būdu jis visiems laikams surišo savo vardą su lietuvių tautos kultūros istorija“ (ten pat).

Otremskis rašo, kad Balčikonis, išleidęs penkis Jablonskio raštų tomus, pasidarė ir Jablonskio testamento vykdytoju. Čia, be abejo, galvoje turima Balčikonio kalbos praktikos veikla. Paskaitoje apie ją plačiau nekalbama, bet visai tinka tie tos veiklos apibūdinimai, kurie buvo skirti Jablonskiui. Otremskio fonde Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne (VUB RS, f. 124–80) yra Samaniūtės į lietuvių kalbą išverstas Otremskio straipsnis „Jonas Jablonskis – lietuvių bendrinės kalbos normintojas“ (metai nenurodyti). Jame autorius rašo, kad „literatūrinė kalba yra išstobulinta tarmė“ (ten pat, p. 1), „vienas pirmųjų ir svarbiausiųjų saitų, išlaikančių tautą kaip ištisinį vienetą“ (ten pat), „visur ir visada yra stipriausias visuomenės ryšys“ (ten pat, p. 7). Ją kuriant „dalyvauja visa tauta, atstovaujama žmonių, kuriančių visuotines kultūrinės vertybes“ (ten pat, p. 1).

Kaip teigia Otremskis, lietuvių rašomosios kalbos raidai trūksta tolydumo, ji buvo kuriama kitaip negu kitų tautų bendrinės kalbos. Dėl susidariusių aplinkybių lietuvių bendrinės kalbos formavimas turėjo būti labai greitas, tai, ką kitos tautos kūrė šimtmečiais, Lietuvoje teko atlikti vienai kartai. Todėl ji nėra tobula ir labai išbaigta, jos kūrimas tebesitęsia iki šiol.

Autorius pasako ir savitą nuomonę apie Jablonskio darbus. Jablonskio palikimas „nėra teoriniai mokslo dalykai, kuriuose aiškinama bei nagrinėjama lietuvių kalbos faktų kilmė. Jablonskio protavimai turi norminį pobūdį“ (ten pat, p. 8). Mokslui daugiausia vertės turi Jablonskio sintaksės darbai. Otremskis mano, kad nėra tikslo Jablonskį vadinti „lietuvių literatūrinės kalbos kūrėju“, nes „kalbos kūrime dalyvavo visa kultūringoji visuomenė, kad ir kontroliuodama Rygiškių Jono veikimą: priimdavo, kas atitikdavo kalbinę visuomenės nuojautą, taisė arba atmesdavo, kas nevisiškai tiko“ (ten pat, p. 11). Jablonskio nuopelnas tas, kad jis nurodė bendrinės kalbos raidos kryptį – „neatsipalaiduoti nuo liaudies kalbos“ (ten pat). Taigi Otremskis parodė tik bendruosius Jablonskio ir Balčikonio bendrinės kalbos kūrimo ir ugdymo sąlyčio taškus, bet jų nedetalizavo, nenagrinėjo abiejų kalbininkų skirtingo įnašo į bendrinės kalbos ugdymą.

Kokias išvadas iš tų dviejų Otremskio rašinių galėtume padaryti?

Kalbotyros mokslui, dialektologijai, leksikografijai svarbi Otremskio mintis, kad pirminė, tikroji kalbos egzistavimo forma yra tarmė: joje viskas natūralu,

prigimta. Savo pažiūromis jaunagramatikiui Otremskiui tas faktas buvo savaiminė vertybė. Tarmes mokslininkas laiko idealu ir bendrinėms kalboms kurti bei tobulinti: ir Jablonskio, ir Balčikonio nuopelnas tas, kad bendrinės kalbos raidoje abu skatino neatitrūkti nuo tarmių. Čia jis nemini, kad tarmėse esti visokių joms nebūdingų elementų, bet tai turbūt jam buvo savaime aišku. Balčikonis savo raštuose šį faktą yra paminėjęs kelis kartus.

Otremskis nurodo, kad Jablonskis prie bendrinės kalbos kūrimo prisidėjo ne kopijuodamas tarmes, o stengdamasis kuo daugiau panaudoti tarmių turtą. „Tai buvo [...] vienintelis teisingas kelias“ (ten pat, p. 3). Bet mokslui, indoeuropeistikai svarbesni ne apskritai lietuvių (bendrinės) kalbos faktai, bet tarmių vartoseną. Mat bendrinė kalba yra kosmopolitiška (gal čia turėta galvoje ir tarptautiniai žodžiai, įvairūs kiti skoliniai), joje daug naujadarų, kurie bendrinę kalbą, Otremskio nuomone, tik iškraipantys. Todėl *Lietuvių kalbos žodyne* rėmimasis gyvąja (tarmių) kalba yra ne tik pateisinamas, bet ir visapusiškai palaikytinas.

Jubiliejiniam straipsnyje, paskaitoje, kaip jis pats pabaigoje vadina, Balčikonio žodyno darbas laikomas moksliniu, ir tai esą svarbiausia, kuo Balčikonis išliks lietuvių kultūros istorijoje. Šiuo atžvilgiu Otremskis savo vertinimu labai skyrėsi nuo Skardžiaus (žr. Pupkis 2012: 126), nelaikiusio Balčikonio (ir Jablonskio) mokslininku, tik praktiku. Lenkų mokslininko pažiūros skiriasi ir nuo dabartinių mokslo funkcionierių nuomonės, kad žodyno darbas esantis tik taikomojo pobūdžio veikla. Lenkų kalbininkas daug geriau suprato leksikografijos darbo specifiką, ypač tokių leidinių kaip akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* rengimo reikšmę ir svarbą, ir neabejodamas tai skyrė mokslo darbui.

Jubiliejinėje paskaitoje kone iš kiekvieno žodžio sklinda didelė pagarba Balčikoniiui. Tolesni abiejų kalbininkų santykiai rodo, kad 1945 m. parašyti žodžiai nebuvo tik proginiai pagarbos ženklai. Per visą abiejų kalbininkų veiklą ta didi abipusė pagarba ne tik nesumažėjo, bet kasmet vis didėdavo.

Otremskiui persikėlus gyventi į Lenkiją abu kalbininkai nuolat susirašinėjo, kelis kartus susitiko. Iš jų korespondencijos daugiau yra išlikusių Otremskio laišku ir atvirukų (BNA). Vienas kitą jie kviesdavo į konferencijas, planuodavo susitikimus, bet ne viskas pasisėkdavo. Otremskis informuodavo Balčikonį apie Lenkijos lingvistinį gyvenimą, teiraudavosi dėl lietuvių kalbos faktų (kirčiavimo, formų vartojimo ir pan.), abu susirašinėjo ir dėl *Lietuvių kalbos gramatikos* vertimo (kartais rašydavo Elena Otremskienė). 1956 m. gruodžio 18 d. Otremskienė Balčikonį kvietė atvažiuoti į Poznanę, pranešė kitų naujienų, pasidžiaugė pradėtu ar pradedamu versti gramatikos III tomu: „Jūs verskit tą tomą, o aš I ir paskui Jūs suredaguotumėt“ (ten pat). 1959 m. rugpjūčio 5 d. laiške Otremskis rašė: „Dar labiau džiaugiamės, kad Jūs baigėte jau Gramatikos III tomo vertimą – geresnio vertimo negu Jūsų iš viso niekad negali būti“

(ten pat). Autorius priduria, kad lauks verčiant ir I gramatikos tomą. 1959 m. lapkričio 5 d., gavęs III tomo vertimo mašinraštį, rašo: „Vertimas mums atrodo nuostabiai tikslus ir gražus“ (ten pat).

Gražų žingsnį Otremskis žengė 1955 m. savo redaguojamame žurnale *Lingua Posnaniensis* paskelbdamas Balčikonio pastabas apie veiksmažodžio *veizdėti* kilmę (žr. Balčikonis 1978: 259–260). Balčikonis 1953 m. gruodžio 15 d. laiške Otremskiui buvo parašęs savo samprotavimų dėl jo straipsnyje žurnale *Lingua Posnaniensis* aptariamų lietuvių priebalsių *d* : *zd* kaitos. Otremskis tuos samprotavimus parengė kaip atskirą straipsnį ir jį paskelbė žurnale.

Balčikonio namų archyve yra jo ranka rašyta informacija apie 1959 m. spalio 22–24 d. Krokuvoje vykusią onomastikos konferenciją (Balčikonis 1978: 352), kurios programą ar tezes turėjo gauti iš savo lenkų bičiulio. Joje, be kitų dalykų, iškeliamas Otremskio pranešimas apie Lietuvos vandenvardžių ir kitų vietovardžių tyrimus.

Otremskis apie Balčikonį ir jo darbus ne kartą yra rašęs spaudoje. Nors apie *Lietuvių kalbos žodyno* I tomą savo nuomonę jau buvo pareiškęs minėtoje suaktuvinėje paskaitoje, bet plačią recenziją dėl susidėjusių aplinkybių išspausdino tik 1947 m. Tai buvo vienas iš išsamiausių šiam tomui skirtų rašinių. Recenzijoje iškeliamas žodyno frazeologijos gausa, nepaprastas lietuvių kalbos grynumas, nurodoma tam tikrų svarstytinų žodyno sandaros dalykų. Pats darbas vertinamas labai teigiamai, vadinamas monumentalium. Jos pabaigoje palinkima redaktoriui sulaukti žodyno pabaigos: „Exegi monumentum aere perennius“ (Otrębski 1947: 404).

Po metų Otremskis paskelbė II tomo recenziją (Otrębski 1948). Joje taip pat labai palankiai vertinamas Balčikonio ir jo vadovaujamos redakcijos darbas, pateikiama kritinių pastabų. Tas lenkų kalbininko rašinys buvo didelė išimtis iš to meto sovietinės valdžios ir jos atstovų neigiamų recenzijų, kuriose Balčikonis buvo kaltinamas buržuazinės ir klerikalinės leksikos propagavimu ir kitomis ideologinėmis klaidomis. Nėra žinoma, kokį poveikį ta recenzija turėjo Lietuvoje, apie ją niekur nebuvo viešai kalbėta. Balčikonis buvo užėmęs kitokią poziciją valdžios atžvilgiu: jis nuolankiai pripažindavo savo „ideologines klaidas“ ir niekad nemėgino gintis remdamasis kitų autoritetais.

Balčikonio 80-ųjų gimimo metinių sukačiai Otremskis (1967) paskelbė jubiliejinį straipsnį žurnale *Acta Baltico-Slavica*, 1966 (čia įdėta ir suaktuvinininko nuotrauka). Jame remiamasi daugeliu 1945 m. minėtos paskaitos teksto minčių, bet jos nėra paraidžiui kartojamos. Plačiau rašoma apie kai kuriuos Balčikonio gyvenimo ir veiklos tarpsnius, daugiau pasakojama apie kalbos praktikos darbus, bet kaip svarbiausias nuopelnas iškeliamas didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rengimas.

Balčikonis savo ruožtu stengdavosi spaudoje pranešti apie svarbesnius Otremskio lituanistikos darbus. Antai 1956 m. spalio 27 d. *Literatūros ir meno* laikraščio numeryje jis išspausdino plačią informaciją (ją galima vadinti ir recenzija) apie Otremskio rašomą *Lietuvių kalbos gramatiką* (Balčikonis 1978: 273–275). Joje pranešama apie lenkų kalbininko rengiamą penkiatomę gramatiką, pristatomas 1956 m. išėjęs I jos tomas – morfologija. Nurodoma, kad autorius joje duoda visų kaitomų kalbos dalių formas, vartojamas rašomojoje kalboje, jų susidarymą ir istorinę raidą. Taip pat pateikta, kaip susidarė ir pasiskirstė reikšmėmis nekaitomos kalbos dalys. Visi gramatikoje pateikti žodžiai sukirčiuoti. Šių dienų formos lyginamos su senųjų raštų formomis, daugiausia paimtomis iš Daukšos „Postilės“, taip pat su latvių, prūsų, kitomis indoeuropiečių kalbomis. Taigi, pabrėžia Balčikonis, čia turime istorinę lietuvių kalbos gramatiką. Ji labai pravers lietuvių kalbos mokytojams ir studentams lituanistams. Ją reikia kuo greičiau išversti į lietuvių kalbą.

Balčikonis rašo, kad visas gramatikos mokslas čia išdėstytas su dideliu dalyko išmanymu, nuoseklumu ir aiškumu, parašytas su talentu. „Prof. Otremskio gramatika sudarys epochą lietuvių kalbos moksle“ (ten pat, p. 274). Kokių priekaištų autoriui Balčikoniu neturintis, tik nurodo vieną kitą pavyzdį, paimtą ne iš gyvosios kalbos, keletą gyvojoje kalbos vartojamų gramatikoje nepaminėtų formų.

Tikrą tos gramatikos III tomo recenziją Balčikonis prancūzų kalba paskelbė 1957 m. žurnale *Lingua Posnaniensis* (Balčikonis 1978: 283–287). Joje darbas taip pat verinamas teigiamai, iškeliami daugiau gramatikoje nenurodytų gyvosios kalbos pavyzdžių, pateikiama diskutuotinų ir taisytinių atvejų. 1958 m. vasarą iš spaudos išėjo Otremskio *Lietuvių kalbos gramatikos* I tomas – fonetika su plačiu įvadu. Tų metų rugpjūčio mėn. 8 d. Balčikonis jau skelbia tos knygos recenziją (Balčikonis 1978: 322–323). Joje atpasakotas gramatikos turinys, paminima, kad įvade duodama nauja *Lietuvos* vardo etimologija. Recenzijoje teigiama, kad čia turime kartu dabartinės kalbos, istorinę ir lyginamąją lietuvių kalbos fonetiką. „Apskritai visas mūsų kalbos fonetikos mokslas čia išdėstytas su dideliu tikslumu ir dideliu dalyko pažinimu. Ką prof. Otremskis sako, visur turi tvirtą pamatą“ (ten pat, p. 323).

Lietuvių visuomenei Balčikonis yra paskelbęs informaciją ir apie kitus Otremskio lituanistikos darbus: 1957 m. apie sudarytą senųjų lietuvių tekstų rinkinį (Balčikonis 1978: 278–279), 1960 m. apie Otremskio ir E. Otremskienės parengtus senesnius lietuvių tekstus (ten pat, p. 349–352), 1958 m. apie tais pačiais metais išleistą Otremskio parengtą Chylinskio biblijos vertimo tekstą. Tai ne tik informaciniai rašiniai, bet ir aptariamų leidinių recenzijos (ypač apie senesnius tekstus). Visose jose yra vertingų Balčikonio svarstymų tam tikrais aktualiais lietuvių kalbos mokslo ir praktikos klausimais.

Bene paskutinis Balčikonio rašinys apie Otremskį yra sukaktuvinis lenkų kalbininko 75-osioms gimimo metinėms skirtas straipsnis „Žymus kalbininkas“ (Balčikonis 1982: 220–222). Tai nėra kokia išsami sukaktuvininko biografija ar mokslo darbų apžvalga, bet vis tiek gana informatyvus skelbinys, iš kurio sklinda didelė pagarba bičiuliui. Iš to straipsnio galima paminėti, kad 1921 m. Otremskis atvažiavo į Vilnių profesoriauti „visą laiką turėdamas aki-vaizdoj didesnę lietuvių kalbos pažinimą“ (ten pat, p. 220–221). Nuo 1940 m. universitete dėstė lyginamąją kalbotyrą ir sanskritą, skaitė kursą iš istorinės lietuvių kalbos gramatikos. Balčikonis pabrėžia, kad stambiausi Otremskio darbai skirti lietuvių kalbai. Pastaruoju metu mokslininkas susidomėjęs jotvingių problema: „[j]is mato jų įtaką ne tik lietuvių, lenkų ir baltarusių kalbai, bet ir tų tautų susidarymui“ (ten pat, p. 221).

2014 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos Seime buvo gražiai paminėtos Otremskio 125-osios gimimo metinės. Pranešimuose buvo plačiai kalbėta apie lenkų kalbininko lituanistikos darbus, ypač apie *Lietuvių kalbos gramatiką*, onomastikos tyrimus ir kt. Šia proga prisiminta ir Otremskio draugystė su Balčikoniu. Tą bičiulišką jų bendravimą galima pavadinti vienu iš šviesiausių lietuvių kalbotyros istorijoje. Kaip tos draugystės simbolį – Balčikonio išverstą į lietuvių kalbą Otremskio gramatiką – reikėtų vis dėto ryžtis greičiau išleisti. Tai būtų dar vienas gražus lietuvių ir lenkų mokslininkų vaisingo bendravimo pagerbimas. Antra vertus, Otremskio *Lietuvių kalbos gramatika* nėra pasenusi; joje ne tik gausu retų lietuvių kalbos faktų, bet yra ir įdomių daugelio lietuvių kalbos reiškinių interpretacijų. Tokiu būdu ji tebėra naudinga lietuvių kalbos mokslui ir studijoms.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Balčikonis Juozas 1978–1982: *Rinktiniai raštai* 1–2, sud. Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslas.

BNA – Juozo Balčikonio namų archyvas.

Lyberis Antanas 2009: *Leksikografijos teorija ir praktika*, sud. Zita Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Otrębski Jan 1947: [Rec.] Lietuvių kalbos žodynas (‘Słownik języka litewskiego’). t. I. Redagował Balčikonis, Str. XXIV + 1008. – Wydawnictwo Instytutu języka litewskiego Litewskiej Akademiji Nauk. – Wilno 1941. – *Slavia occidentalis* 18, 395 – 404.

Otrębski Jan 1948: [Rec.:] Lietuvių kalbos žodynas ('Słownik języka litewskiego'), tom II, C–F. Redaktor prof. J. Balczykonis, rzeczywisty członek Akademii Nauk Litewskiej Radzieckiej Socjalistycznej Republiki. Podpisano do druku 23. VI. 1947. Nakład 5000 egzemplarzy. Str. 851. – *Slavia occidentalis* 19, 482–486.

Otrębski Jan 1967: Jubileusz Józefa Balčikonisa w Wilnie. – *Acta Baltico-Slavica* 5, 466–469.

Pupkis Aldonas 2012: Pranas Skardžius ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 101–129.

Pupkis Aldonas 2013: *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Urbas Dominykas 1966: Apie Balčikonio vertimus. – *Kalbotyra* 14, 37–43.

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

About the Relationship of Balčikonis and Otrębski

SUMMARY

The article argues that the communication between Juozas Balčikonis and Jan Otrębski could begin in the late 1930s. Afterwards, their communication evolved into a deep friendship, even camaraderie, of the two linguists. Otrębski considered the compilation of the great “Dictionary of the Lithuanian Language” Balčikonis’ principal work; he supported its type and composition and expressed his positive feedback on volumes I and II of the dictionary in the press. What is more, when speaking about Balčikonis, Otrębski evaluated his translation works, the published writings of Jonas Jablonskis in a highly positive way and indicated that the way of development of the standard language chosen by Jablonskis and Balčikonis was the only right way in the history of the Lithuanian language and the nation. It is the development of a single dialect, continuous reference to the treasures of dialects and the maintenance of a close relationship with the folk language.

Balčikonis was probably the only in Lithuania to spread the word on Otrębski’s works in the broadest way. He wrote about Otrębski’s principal works on Lithuanian linguistics in the press, highlighting that the studies on Lithuanian linguistics are a highly valuable field of his research work. “The Grammar of the Lithuanian Language” translated by

ALDONAS PUPKIS

Balčikonis is considered a sign of a strong friendship. It is a good occasion to remind that no other anniversaries should be waited for and Balčikonis' Lithuanian translation should be published without delay. Otrębski's grammar has not become outdated to this day: it is still a rich source of rare facts of the Lithuanian language; it is noteworthy for numerous original interpretations of the phenomena of the Lithuanian language.

Įteikta 2015 m. kovo 12 d.

ALDONAS PUPKIS

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

aldonas.pupkis@gmail.com